

אזור

הערבה הנמוך השוכן בין הרי הנגב לבין הרי אדום, בין ים המלח לבין מפרץ אילת, נחשב תמיד אזור מעבר ולא מקום שראוי לשהות בו. החום הכבד במשך חודשים רבים בשנה, מיעוט גשמים ובעקבות כך קרקעות בלתי ניתנות לעיבוד ומיעוט מקורות מים, מנעו מבני אדם להתיישב בערבה. נקודות היישוב המעטות שבכל זאת קמו בערבה, בתקופות עתיקות ובתקופות עתיקות פחות, היו בעיקרן תחנות מעבר ופונדקי דרכים שנתנו שירותים לעוברים במקום וממשיכים לדרכם. נקודות התיישבות אחרות לאורך ההיסטוריה היו מצודות גבול, ששמרו על ממלכות הארץ הנושבת מפני נוודי המדבר. רק במקרים נדירים התפתחו יישובים קטנים סמוך למקורות מים.

עד ההתיישבות הישראלית החדשה גרו בערבה רק שבטים נוודים. רק במחצית השנייה של המאה ה-20 העזו צעירים ישראלים להתיישב בערבה ביישובי קבע. למרבה הפלא, יישובים אלה החליטו לבסס את פרנסתם על חקלאות ואף הצליחו בכך. הציבור הישראלי לא ראה בערבה אזור טיולים, תיירות או נופש. הוא המשיך לחלוף על פניה בדרכו לאילת וממנה, ועצר בה רק בתחנות הדלק ובמעט המזנונים שקמו בסמוך אליהן.

איך הפכה הערבה לאזור תיירותי?

החל משנות ה-80 של המאה ה-20 החלה מגמה בתיירות בעולם ובארץ לצאת אל הטבע ולנפש בסביבה כפרית. בצפון הארץ התפתח היצע למגמה זו. חקלאים רבים שלא ראו ברכה בעמלם חיפשו דרך להשלמת פרנסתם, ופתיחת חדרי אירוח בחצרות בתיהם התגלתה כרעיון כלכלי מבורך. הערבה

גיל סלוין, תושב חצבה, מנהל פרויקטים בחברה לפיתוח של המועצה האזורית ערבה תיכונה, אחראי על נושא התיירות במועצה האזורית ונציגה במנהלה לפיתוח התיירות בנגב

יאיר גלעד, גיאוגרף, מדריך טיולים, בעבר מנהל בית ספר שדה עין גדי ורכז הדרכה בבית ספר שדה חצבה, חוקר בקעת ים המלח והערבה

תיירות בערבה

גיל סלוין ויאיר גלעדי

פארק ספיר

מישור הערבה וצוקי חדוד
בדרך לקניון ברק

תיירות בערבה

הערבה מציעה מסלולי טיול, אתרי ביקור ומגוון פעילויות שמזמינים תיירים/טיילים לבלות באזור שעות אחדות ואפילו שלושה-ארבעה ימים.

הטיולים המדבריים

האטרקציה התיירותית הראשונה במעלה היא טיולי מדבר. לאורך כביש הערבה ישנן עשרות פניות מערבה ומזרחה בהן ניתן לרדת מהכביש הראשי, לצאת מיד למדבר הפתוח ולחוש רחוק מהציוויליזציה. את הטיולים המדבריים ניתן לבצע בדרכים שונות:

- ביקור באתרים הסמוכים לכבישים הראשיים תוך גישה של האוטובוס/הרכב הפרטי לאתר.
- הליכה במסלולי טיול רגליים בדרגות קושי שונות, כשאוטובוס או הרכב הפרטי מביאים את המטיילים לתחילת המסלול ואוספים אותם בסופו.
- נסיעה במסלולים מיוחדים ברכב שטח. בטיולים אלה מגיעים לתצפיות מיוחדות, לאתרים רחוקים ומעניינים וניתן לשלב בהם גם קטעי הליכה. מטיילים רבים נהנים מעצם האתגר שבנסיעה במסלולי שטח קשים לנהיגה.
- טיולי אופניים הולכים ונעשים פופולריים. בערבה שפע מסלולים קצרים וארוכים לרוכבי אופניים, בדרגות קושי שונות.

לא הייתה אז על מפת התיירות בישראל ומטיילים רק חלפו דרכה כשמגמת פניהם אילתה. איך הפכה אפוא הערבה לאזור תיירותי? בשנת 1991 החליטה ממשלת ישראל להקים את המנהלה לפיתוח התיירות בנגב שכללה את נציגי המועצות האזוריות שבנגב. הממשלה הורתה למנהלה לפתח את כביש 40 – הכביש שבין באר שבע למצפה רמון – לכביש תיירותי. נציגי הערבה שכנעו את חבריו למנהלה להקציב כספים לפיתוח תיירותי גם באזור הערבה. זה התחיל בשילוט, בסלילת דרכים, בהרמת מצפורים וחניונים לאורך כביש הערבה. הדרך הראשונה שנשללה והפכה לכביש היא דרך מעלה עקרב; בשמורת שיזף הוקם מצפור על הגבעה השולטת. תשתית ציבורית זו יצרה אווירה תיירותית ורחפה בעלי יוזמה לקחת סיכונים ולפתח אמצעי אירוח.

בשנת 1996 החלו שתי משפחות בחצבה ושתיים בעין יהב, ללא תיאום ביניהן, לבנות חדרי אירוח ("צימרים") המיועדים בעיקר לתיירות פנים. חלק מהחדרים הוסכו ממבנים שהיו בחצר המשק, ואחרים נבנו מלכתחילה לאירוח תיירותי. בעקבות הביקוש הגדילו היזמים הראשונים את מספר הצימרים. משפחות נוספות העזו להיכנס לענף החדש: בעין יהב ובחצבה ואחר כך גם בפארן, בצופר ובעידן. מעניין לציין שתחילת התפתחותו של ענף האירוח הייתה מיד אחרי חתימת הסכם השלום עם ירדן (1994). אנשי הערבה אינם רואים דווקא בגורם זה מאין להתפתחות התיירות, כי הגבול כאן היה שקט ובטוח גם בעשרים השנים שקדמו להסכם. לעומת זאת יש טוענים כי האינתיפאדה השנייה שהחלה בשנת 2000 וכללה במידה מסוימת גם התקוממות של ערביי ישראל, הקטינה את תיירות הפנים לגליל, לירושלים ולאזור ים המלח וסייעה בכך להגדלת הביקוש לתיירות לערבה. גם ירידה גדולה במספר היוצאים לסיני (בעיקר מסיבות ביטחוניות) הציבה את התיירות בערבה כחלופה אפשרית.

התפתחות התיירות בערבה לא נבעה מירידת הכדאיות הכלכלית של החקלאות במקום, כפי שקרה בצפון הארץ. המניעים לפיתוח התיירות נבעו בעיקר מהרצון לגוון את מקורות ההכנסה ובייחוד את תעסוקת הנשים. במשך הזמן הפך ענף התיירות המקומי לבסיס תעסוקתי וכלכלי חשוב המסייע גם לקליטת בנים חוזרים. במקביל להתפתחות אמצעי הלינה התפתחו גם השירותים הנלווים. בשנים 1995 ו-1996 ארגנה המנהלה לפיתוח התיירות בנגב קורסים אזוריים למורי דרך לאזור הנגב. כ-15 מתושבי הערבה עברו את הקורס, קיבלו רישיון והתחילו לעבוד בהדרכת טיולים. בשנת 2000 הוקם במושב צופר חאן דרך הבשמים. אתר זה היה החלוץ בפעילות תיירותית משלימה לאתרי הלינה. בשנת 2002 החל גם מו"פ יאיר (תחנה למחקר ופיתוח חקלאי של הערבה) לפתוח את שעריו לתיירות המגיעה לאזור, וגם הוא נעשה עם הזמן לאתר ביקור מעניין ופופולרי. בשנת 2005 נפתחה חוות האנטילופות. בשנת 2006 הוקמה חוות תנינים סמוך לתמר המקראית (עיר אובות) בכביש הפונה מערבה אל עבר מעלה עקרב. באתר זה מכשירים פארק תיירותי בנושא חקלאות מים.

חוות התנינים

גם בטיולים אחרים הטבע המדברי מעורר עניין בצמחייה המסוגלת להתקיים בתנאים הקשים, בתופעות הגיאולוגיות המיוחדות לנגב ולערבה ובעיצוב הנוף ב"תמונות" יוצאות דופן.

אתרים בערבה התיכונה (מצפון לדרום)

תמר המקראית (עיר אובות)

אתר ארכאולוגי חפור הסמוך למעיין שופע שנבע כאן. באתר מצד קטן מתקופת שלמה המלך ומצודה גדולה מאוד (100x100 מ') מתקופת מלכי יהודה (לאחר פירוד הממלכה). מהתקופה הנבטית נותרו מעט שרידים. מהתקופה הרומית נותרו שרידי מצודה מסיבית וכן שרידי מבנים ושרידי בית מרחץ. הבריטים הקימו כאן תחנת משטרה והעבירו את מי המעיין לשוקת מסודרת. במקום גדל עץ שיזף ענק בן מאות שנים, סמוך למעיין שהיום כבר אינו נובע. המקום פתוח לביקורים.

חוות התנינים

בחוה מגדלים נכון ל-2012 כ-2000 תנינים, ואפשר לערוך בה ביקור מודרך המיועד לא רק לאוהבי תנינים.

דרך נופית: דרך השלום (מצפון לדרום)

לאחר שנחתם הסכם השלום עם ירדן ב-1994 סללה הקרן הקימת לישראל את דרך הפטרולים שממערב לנחל ערבה וקראה לה "דרך השלום". הדרך יוצאת משער הכניסה של מושב עידן ועוברת

נחל נקרות - גב חולית

התיירות החקלאית

ההתיישבות החקלאית בערבה מיוחדת במינה, פלא של ממש. היא קמה באזור מדברי, שכמות הגשם היורדת בו זעומה וקרקותו אינן מסוגלות להוות מצע לגידולים חקלאיים; הטמפרטורות גבוהות מאוד בקיץ ונמוכות מאוד בלילות החורף. ובכל זאת, למרות נתוני הפתיחה הגרועים, הצליחו המתיישבים בערבה להקים יישובים המתבססים על חקלאות מצליחה. סיורים חקלאיים בערבה נערכים בכבישים הפנימיים ובתצפיות על שטחי החממות הענקיים הסמוכים לכל אחד מהמושבים. בנוסף לכך ניתן לבקר בסיורים מתואמים במו"פ יאיר; בחוות האלוורה בעין יהב וגם בחממות לקטיף עצמי (בתיאום מראש).

תיירות הטבע

שטחים נרחבים בערבה ובשוליה הם שמורות טבע מוכרזות. בתוך שמורות הטבע בערבה ובשטחים הפתוחים ניתן לעקוב אחר תופעות טבע מיוחדות. מורי דרך בערבה מציעים טיולי טבע מודרכים. אחד הסיורים הפופולריים מוקדש להכרת חיי הזנבנים. הזנבנים הם ציפורי שיר החיות בערבה בלהקות קטנות משפחתיות. לפני 40 שנה החל פרופ' אמוץ זהבי במחקר על הזנבנים הנמשך עד היום. במסגרת המחקר הורגלו הזנבנים לנוכחות בני אדם ובסיוור ניתן להתקרב אליהם מאוד ולראות מקרוב את אורח חייהם.

סיורי ציפורים פופולריים במיוחד בעונות הנדידה, בה עשרות אלפי ציפורים חולפות לאורך הערבה. בסתיו הן עושות דרכן דרומה ובאביב צפונה. במסגרת סיור לילי יוצאים המטיילים לגלות עקבות בעלי חיים הפועלים בלילה ולעתים הם פוגשים גם את בעלי החיים עצמם.

טיולי ג'יפים בערבה

פארק ספיר

נקודת חן ייחודית ומטופחת באזור הצחיח של הערבה התיכונה. האגם ניזון ממי תהום גבוהים ומסביב לו פארק המשלב צמחייה טבעית עם צמחי גן תרבותיים. עצי תמר רבים מקנים למקום אווירה מיוחדת. בשנת 2000 נשתלו בפארק 50 עצי באובב ובעתיד, לכשיגדלו, הם יהוו אטרקציה בפני עצמה. הפארק הוכשר לביקורים. שולחנות רבים ניצבים במקומות המוצלים, יש פינות המיועדות להבערת אש ולפינות מנגל. ברזיות עם מים לשתייה עומדות לרשות המבקרים וכן מתקני משחקים לילדים בגיל הרך. בשערי הפארק יש שירותים. הפארק מגודר וניתן להיכנס אליו ברגל וללא תשלום.

פסל סביבתי "החיים במדבר"

בכניסה לפארק ספיר יש גן פסלים שהקימו פסלות ופסלים תושבי הערבה בשיתוף ילדי כיתה ח' מבית ספר "שיטים". הגן הוקם במסגרת מיזם של חברת המתנ"סים ובשיתוף קק"ל. העבודה נמשכה כשנה והושלמה בשנת 2002. המקום פתוח למבקרים (ראו מאמר "הפיסול בערבה" בספר).

מעיין הנעורים

בצד נביעת מים מלאכותית באזור התעשייה של ספיר, אפשר לבקר במפעל הקוסמטיקה "ד"ר גריין" (הביקור ללא תשלום אך בתיאום מראש).

סמוך למאגר חצבה (מומלץ להיכנס ולבקר בעיקר אם המאגר מלא). בהמשך מומלץ להכנס למצפור השלום ממנו אפשר להשקיף על נחל הערבה ועל הרי אדום. המשך הדרך עוברת על פני מושב חצבה וממזרח לו, חולפת על פני מטע התמרים של המושב ונמשכת דרומה לעבר מושב עין יהב. אפשר להמשיך ישירות לעין יהב אך ניתן לפנות שמאלה על פי השילוט ולהגיע למצפור מרשים נוסף – ג'בל חופירה, אשר ממנו רואים יפה את שטחי החממות הענקיים של מושב עין יהב. מהמצפור לעין יהב הדרך קצרה.

מו"פ יאיר

תחנה למחקר ופיתוח חקלאי במימון קק"ל ומשרד החקלאות. בתחנה זו עוסקים במחקר ובפיתוח גידולים חקלאיים מתאימים למדבר: ירקות, פירות, פרחים, דגים וכן פיתוח טכנולוגי לגידולים בבתי רשת ובחממות ולהשקיה ודישון בטפטוף. סיור מודרך במקום מציג את עבודת המו"פ ומסביר איך החקלאות בערבה הגיעה להישגיה הגבוהים (הסיורים בתיאום מראש ובתשלום).

בית האלוורה

ביקור בג'בל חופירה ובשדות עין יהב בעקבות סוד גידול האלוורה – צמח מופלא שסגולותיו הרפואיות ידועות למדע זה מאות שנים. הביקור בתיאום מראש וללא תשלום.

חוות האנטילופות

שילוט בכניסה לדרך הבשמים ו"תיבת נח" בחוות האנטילופות

דרך הבשמים

מכביש הערבה מתחיל הנתיב הקדום "דרך הבשמים", שבו עברו שיירות סוחרים בהובילם בשמים ותבלינים מדרום ערב דרך פטרה אל נמל עזה ונמלים אחרים בים התיכון. הנתיב עבר במואה, קצרה, מצד נקרית, חאן סהרוניס, מצד מחמל, עבדת ונחל הבשור. כיום דרך הבשמים פופולרית מאוד בקרב חובבי הטוילים ברכבי שטח. ב-2005 הכירה אונסק"ו בדרך כאתר מורשת עולמית.

מצפור פארן

מצפור השוכן בראש גבעה בצד כביש הערבה. הגישה למקום בדרך המסתעפת דרומה מכביש הגישה למושב פארן. מרפסת התצפית שהקימה קק"ל צופה על מושב פארן ועל שטחי החקלאות הגדולים שלו ולעבר הרי אדום בהם בולט ג'בל הארון שלמרגלותיו נמצאת פטרה.

אנדרטת ההולכים לפטרה

בדרום הערבה התיכונה, מול הכניסה לפארן, יש לפנות מכביש הערבה מזרחה, ולאחר כמה דקות נסיעה מגיעים לאנדרטת ההולכים לפטרה. האנדרטה הוקמה לזכרם של חמישה מטיילים נועזים, שיצאו לטייל באמצע שנות ה-50 אל מעבר לקווי האויב הירדני (שאו היה אויב אמיתי), כדי לראות את יופיה של פטרה. חמשת המטיילים נהרגו בידי חיילי הלגיון הירדני. האנדרטה מזכירה למבקרים את סיפורם.

מדרום לאזור התעשייה של ספיר מצויה חוות האנטילופות. אנטילופות מסוגים שונים מהלכות בשלווה ובחופשיות בשטח החווה כמו גם איילים, כבשים ועזים. במבנה מיוחד המכונה "תיבת נח" מוצגים בעלי חיים מעניינים וחצר מקורה מהווה בית למאות פרפרים. במקום חניון לילה עם שירותים ומקלחות, בריכת ספא עם מים גיאותרמיים, דשא ופינות צל (הכניסה בתיאום מראש ובתשלום).

חאן דרך הבשמים

במושב צופר פועלת חווה לאירוח מדברי, המציעה טיולים על דרך הבשמים העתיקה על גבי חמורים וגמלים ופעילויות אחרות המתאימות גם לילדים. במקום ניתן ללון בסוכות ובאוהלים (האירוח, הטיולים והפעילויות בתיאום מראש ובתשלום). על הגבעה מאחורי המתחם המרכזי, תחת כיפת השמים, עומדת בריכת מי גפרית גדולה בטמפרטורה של 34° לשימוש המתארחים.

עתיקות מואה

מואה — מוית עוואד, היא תחנת דרכים קדומה בערבה, שהוקמה ליד מעיין. בצומת זה נפגשה הדרך שהוליכה מפטרה לעבדת, לחלוצה ולעזה עם הדרך שחצתה את הערבה מצפון לדרום. המבנה המרכזי של החאן — בניין ריבועי, שממדיו 40x40 מטר. ממערב למבנה החאן מצודה ובה 11 חדרים מסביב לחצר.

שירותי תיירות בערבה התיכונה

חדרים ודירות אירוח (צימרים)

בערבה התיכונה פועלים מאות חדרי אירוח, ממושב עידן בצפון עד מושב פארן בדרום. במושב עידן 14; במושב חצבה 74; במושב עין יהב 59; במושב צופר 26; במושב פארן 15; בספיר 5; בצוקים 9; בית ספר שדה חצבה 31 חדרים; סך הכול 233 חדרי אירוח (על פי נתוני 2011).

לינה מדברית: קמפינג, חדרים גדולים, אוהלים וסוכות

בחצבה, בעין יהב, בחוות האנטילופות, בצופר ובפארן מוצעות אפשרויות מגוונות ללינת תרמילאים. כל אחד מהמקומות מספק בסיס מסודר – שירותים ומקלחות ולינה על מזרנים עם שקי שינה. מתקני הלינה שונים ממקום למקום ובהתאם לכך שונה גם האווירה.

הסעדה

נוסף למסעדות ולמזנוני הדרכים שהוקמו בסמוך לתחנות הדלק על כביש הערבה, יזמו תושבי הערבה התיכונה, 14 עסקי הסעדה (נכון לסוף 2011). חלק מהם פועלים בכתי תושבים במושבים או לצדם, חלקם פועלים כמסעדות וחלקם כשירותי קייטרינג. באזור מוצעים מאכלי עמים, מאכלי עדות, ארוחות גורמה, חפלות בדואיות, סדנאות בישול. כל עסקי ההסעדה מבוססים על בישול ביתי ומנוהלים בידי תושבי המקום.

ארגון טיולים

בערבה התיכונה יש שפע אפשרויות לארגון טיולים לסביבה הקרובה והרחוקה, וכעשרים מורי דרך פועלים באזור. כתושבי המקום הם מכירים היטב את השטח, מעורים מאוד בענייני הערבה ומעבירים במיומנות רבה את רוח המקום. רוב מורי הדרך בערבה מצוידים ברכבי שטח ומיומנים בטיולים ברחבי המדבר הפתוחים. בהיות רבים מהם חקלאים, הם יכולים לשלב בסיור ביקור בשטחי החקלאות.

טיולי גמלים וחמורים

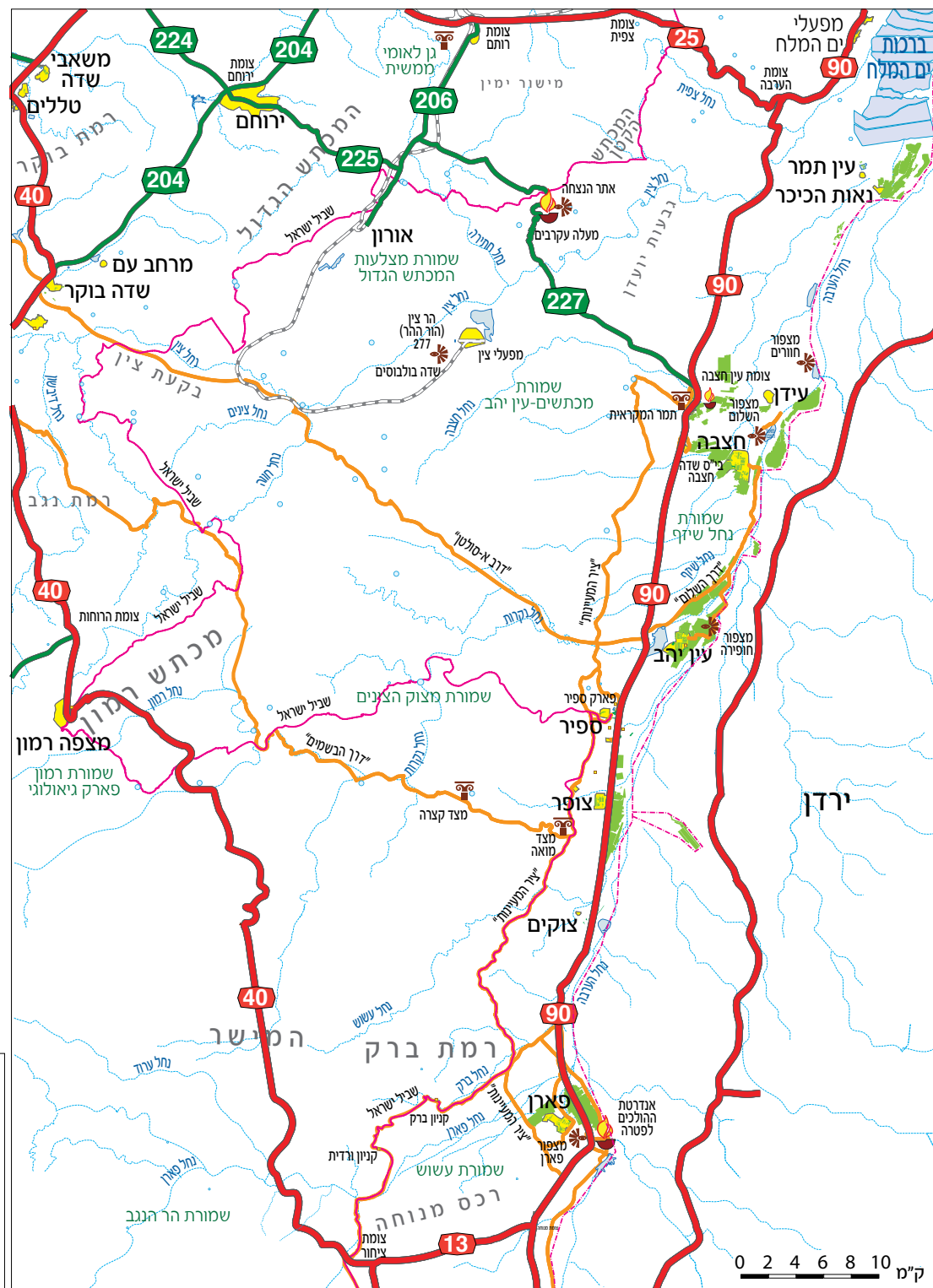
בחאן דרך הבשמים שבמושב צופר מצויה חווה לטיולי חמורים וגמלים, ומשמם אפשר לצאת לטיולים על גבי חמורים וגמלים המורגלים בהובלת מטיילים.

פינוקי מדבר

לבאים לערבה לימים אחדים ורוצים לגוון את שהותם בפעילויות ובפינוקים מיוחדים מציעים אנשי הערבה מגוון רחב של שירותים – סוגי מסאג'ים וטיפולי גוף שונים וכן סדנאות רוחניות. בנוסף לכך יש אפשרויות לראות ולקנות – בדרך כלל בחצר המשק – מוצרי מזון בריאות ומזון טבע, יצירות מקוריות ומתנות, פרחים וצמחים.

לקראת העתיד

בתחילת שנות האלפיים החלו בהקמת יישוב קהילתי חדש בערבה – צוקים. יישוב זה אינו מבוסס על חקלאות ותושביו מתכננים את עתידם הכלכלי במקום בין היתר מעיסוק בתיירות. התושבים מפעילים נכון ל-2012 יותר מעשרים יחידות אירוח מעוצבות תוך הדגשת הנוף המדברי. בעתיד מתוכנן להקים בערבה כפרי נופש מדבריים וכן לנצל את המים החמים העשירים במינרלים העולים מהקידוחים העמוקים לבניית מרחצאות חמים.

מחלקת התיירות של המועצה האזורית

בשנת 2000, לאחר שנים שבהן עודדו תיירות לערבה בצורה לא ממוסדת, החליטה המועצה האזורית של הערבה התיכונה להקים מחלקה שתרכז את כל עסקי התיירות באזור ותסייע ביחסי ציבור, בפרסום, בשיווק ובקידום מכירות של התיירות בערבה. מחלקת התיירות אכן ממלאת תפקידים אלה ושוקדת על יידוע כתבי העיתונות, סוכני התיירות וכלל הציבור על הפעילות התיירותית המוצעת בערבה. כמו כן היא יוזמת מבצעים לעידוד התיירות באזור.